

Mehmet Macit SEVGİLİ

İmamü'l-Haremeyn Cüveynî

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 2021. 266 sayfa. ISBN: 9786258023190.

■ Hasan DEMİR*

Yazar Mehmet Macit SEVGİLİ, Siirt İmam-Hatib okulunda lise, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans ve bahsi geçen üniversitede yüksek lisans ve doktorasını yapmış olup hali hazırda Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın Cüveynî üzerine yaptığı birçok çalışmasından hareketle onun Cüveynî uzmanı olduğu söylenebilir.

İslam medeniyetinde gerek yaptığı çalışmalarla gerekse yetiştirdiği öğrencilerle sonraki kuşakları etkileyip kayda değer hizmetler ifa eden ilmî şahsiyetler bulunmaktadır. Bunlardan biri Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Kiyâ el-Herrâsî (öl. 504/1110) gibi âlimleri yetiştiren, ömrü ilim ve tedrisât ile geçen, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh gibi alanlarla iştigal eden hemen herkesin kendisinden bir şekilde yararlandığı İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir (öl. 478/1085). Değerlendirmesini yaptığımız çalışmada da Cüveynî'nin hayatı ve ilmi kişiliği kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Eser, dört ana bölümden müteşekkil olup birinci bölümde Cüveynî'nin doğumu, eğitim hayatı, siyasal ve mezhepsel tecrübeleri, karakteri ve mensup olduğu aile yapısı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde Cüveynî'nin hocaları, öğrencileri, eserleri ile birlikte onun fikhî, kelâmî, felsefî, tasavvufî ve edebî yönleri incelenmektedir. Üçüncü bölümde Cüveynî'nin görüş değiştirdiği konular mütalaa edilmektedir. Dördüncü bölümde Cüveynî'yi itham ve tenkit edenler, bunlara cevap verenler ile birlikte ilgili konular irdelenmektedir. Eseri bu şekilde kısaca tanıttıktan sonra katkı babından şunlar söylenebilir:

Eserde, çalışmanın alanda yapılan diğer araştırmalardan farkını ve alana yapılan katkıyı gösteren giriş bölümü bulunmamaktadır. Çalışmanın amacı, önemi, sınırlandırılması ve sunulmasıyla ilgili kısa da olsa bir giriş olsaydı, konu veya problem hakkında okuyucular ön bilgiye sahip olurlardı. Yazarın sonraki baskılarda giriş bölümü ve bahsettiğimiz başlıkları eklemesi okuyucular açısından daha istifadeli olacağı ifade edilebilir.

Klasik bir âlim biyografisini aktarmak yerine, Cüveynî'nin yer aldığı ilmî gelenekten, teneffüs ettiği ilmî muhitten bahseden ve mezhep içindeki konumu ile içtihat

* Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı.

E-posta: demirhasan733@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5881-1293>.

derecesini tartışan müellifin ilgili eserinin Cüveynî'yi tanımak isteyenler için müstağni kalınmaması gereken önemli bir başvuru kaynağı olduğunu belirtebiliriz. Şu kadar var ki şayet yazar, Cüveynî'nin usûl ve furû' konularında İmâm Şâfiî'den ayrıldığı görüşleri ele alsaydı veya bunlara dair bir çalışma olup olmadığını varsa alıntılar yapmak suretiyle değinseydi yoksa da yapılmasının gerekliliği ile ilgili kanaatini paylaşıyorsa okuyucular açısından daha da istifâdeli olabilirdi. Nitekim eserde "Cüveynî'nin mensup olduğu Şâfiî mezhebinden ayrıldığı görüşler var mı? Veya buna dair çalışmalar var mı? Eğer varsa nelerdir" gibi soruların yanıtı bulunmamaktadır. Sonraki baskılarda yazarın ilgili soruları bir başlık altında ele almasının okuyucu açısından daha faydalı olacağı söylenebilir.

Yazar, İslam kültür tarihinde önemli eserlere imza atan Cüveynî'nin eserlerini kısa ve öz tanıtip onlar hakkında açıklayıcı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yer yer kitaplara dair yapılan değerlendirmelere de yer verip okuyuculara mukayese yapma fırsatı sunmaktadır. Cüveynî'nin, kendisiyle aynı alanda eser telif eden bazı âlimlere yönelttiği ağır eleştiriler de dikkat çekmektedir. Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü's-sultânîyye*'sine dair yaptığı şu eleştiri örnek olarak verilebilir: "*Anlayışı ve ilmi böyle (sınırlı) olan birinin, kitap tasnif etmeye nasıl yeltenebildiğini keşke bilseydim.*" (s. 91-92) İslam düşüncesi açısından baktığımızda ötekileştirmeye kaçmadan, sorgulama ve geliştirme amacıyla bazen sert bazen de yumuşak ifadelerle eleştirinin yapıldığı görülmektedir. Düşünce geleneğimizde kimi zaman bilimsel gayelerden uzak, taassup içeren kişisel duyguların ağır bastığı öznel eleştirilere de rastlamak mümkündür. Hem öznel hem de nesnel eleştiri sahâbe dönemine kadar götürülebilir. Sahâbeden sonraki dönemlerde de eleştiri kültürünün devam ettiği müşâhade edilmektedir. Bu noktada Cüveynî'nin eleştirisinin yazarın ifade ettiği gibi itidalin elden bırakıldığı sert bir eleştiri olduğu söylenebilir.

Erken dönem müellifleri ve eserlerini çalışmak, birçok noktada zorluklarla karşılaşmayı göze almak demektir. Mesela çalışılan yazara nispet edilen her eserin aidiyeti isâbetli olmayabilir. Bunun tespit edilmesi müellife hatalı eser nispetinde bulunulmaması açısından önem arz etmektedir. Bu gibi hatalara mümkün mertebe düşmemek için eserlerin aidiyetine yönelik hakkıyla tahkikât gerekli olmaktadır. Sevgili de çalışmasında Cüveynî'ye nispet edilen hatalı eserleri tespit etmeye çalışmaktadır. Örneğin bazı modern araştırmalarda, Cüveynî'ye *Risâle fî Zikri Halî's-Şeyh er-Reis Ebû Ali İbn Sinâ* adlı bir çalışma nispet edilmektedir. (s.110) Yazar, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Esad Efendi, Demirbaş No. 3688) söz konusu yazmayı tetkikinden sonra, bunun Cürcânî'ye (ö. 816/1413) ait olduğunu tespit etmektedir.

Tarihe "Nişabur/Kündüri Fitnessi", "Mihnetü'l-Eşâ'ira" gibi isimlerle geçen, Selçuklu veziri Ebû Nasr Amîdülmülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) Eş'arî âlimlerine şiddetli baskı kurması ve onların ilmi faaliyetlerini yasaklamasından birçok âlim etkilenmiştir. Cüveynî de bunlardan bir tanesidir. Kündüri fitnessinin Mu'tezileye ve Eş'âiriliğe

etkisi, fitneden etkilenen âlimler ve ilmî serüvenleriyle bu fitnenin sonraki dönemlere ve dahi günümüze yönelik tesirine dair çok az çalışma bulunmaktadır. Sevgili'nin çalışması, Kündüri fitnessıyla ilgili okuyuculara ufuk açması ve konuyla ilgili detaylı çalışmaların yapılmasına imkân sunabilir.

Yazarın, Cüveynî'nin görüş değiştirdiği konuları ele alması dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu bölümde yer alan bazı konular izaha muhtaçtır. Ahvâl teorisi başlığı buna örnek olarak verilebilir. (s. 154) Bu teoriyle ilgili "kelam ilminde hakikati bilinmeyen üç meseleden/maddeden biri" olduğu bilgisini veren yazar, ilgili teorinin kısaca ne olduğuna hiç değinmemekte; sadece okuyucuyu ilgili makalesine yönlendirmektedir. Dolayısıyla ilgili başlıkta müphemlik olduğu söylenebilir.

Sevgili'nin, Cüveynî'nin değişim geçirdiği görüşlerinin seyrini belirtmesi, okuyucunun hangi görüşün onun en son görüşü olduğunu bilmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin Cüveynî'nin "teklif-i ma la yutak" a dair görüşlerinin seyrini yazar şu şekilde belirtmektedir: "*Telhis (Telhîs) adlı eserinde "teklif-i ma la yutak"ın caiz olduğunu ifade etmiş, daha sonra yazmış olduğu İrşâd adlı eserinde bunun "aklen caiz olduğu ve şer'an da vuku bulduğunu vurgulamıştır. Burhân ve 'Akidetü'n-Nizâmiyye adlı eserlerinde ise, "teklif-i ma la yutak"ın imkansız olduğunu savunmuştur."* (s. 154) Otorite sahibi bir âlim olan Cüveynî'nin görüşlerinde ısrar etmeyip değişikliğe gitmesi, belirli bir ideolojiye saplanan ve fikirlerine karşı bir savaş vermeyi düşünmeyen kimselerin kendilerini sorgulamaları için ufuk açıcı olduğu söylenebilir.

Çalışma, yaşadığı yerler ve zamanlar keskin siyasal ve mezhepsel çatışmalara sahne olan Cüveynî'nin entelektüel biyografisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Cüveynî'ye yönelik kaynaklarda yer alan bazı bilgilere de bilimsel eleştiriler yapılmaktadır. Yazarın şu ifadeleri buna örnek olabilir: "*Kaynakların çoğunda, Cüveynî'nin Nizâmiye Medresesi'nde otuz yıl boyunca ders verdiği vurgulanmaktadır. Ancak bu bilginin sağlıklı olmadığı söylenebilir. Çünkü Nizamiye olduğu göz önüne alındığında, onun bu medresede ancak yirmi bir yıl kadar ders verebildiği sonucu çıkmaktadır."* (s. 20) Yapılan eleştirel analizlerin, esere ciddi zenginlik kattığı söylenebilir.

Yazar, Cüveynî'ye dair aykırı teorilere ve söylemlere delilleriyle birlikte yer vermekte, ardından söz konusu teorileri ve söylemleri yorumlamaktadır. Mâzerî (öl. 536/1141), Ebyarî (ö. 616/1219, İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348) ve Taceddin es-Sübkî'ye (ö. 771/1370) karşı yazarın yorumlarının genel itibarıyla objektif olduğu söylenebilir. Bununla birlikte tıpkı Taceddin es-Sübkî gibi Cüveynî'yi savunma mahiyetinde değerlendirmelerinin de olduğu görülmektedir. (s. 170, 174) Örneğin İbn Teymiyye ve Zehebî'nin Cüveynî'ye yönelttikleri eleştirilerde yazar, Taceddin es-Sübkî gibi eleştirilerin "onların itikad bakımından Cüveynî'den farklı bir çizgide durmalarından" kaynaklanmakta olduğunu belirtmektedir. (s. 179) Hararetli bir Cüveynî savunucusu olan Taceddin es-Sübkî'yi de yer yer tenkit ettiği ifadeler bulunmaktadır. (s.182, 215) Yazarın yer verdiği şu ifadeler, buna örnek olarak verilebilir: "*Sübkî, Cüveynî'nin öğrencisi Gazzâlî'yi içten içe çekemediğini ifade*

etmektedir. Ancak bir hocanın, kendi eseri/meyvesi olan öğrencisini kıskanabileceği konusu, mülâhazalara ve sorgulamaya açıktır.”(s. 51)

Yazar, bölümlerin yazımında, muhtemelen metnin akıcılığının bozulmaması için bazı önemli bilgileri dipnotta vermeyi tercih etmiş; bu da dipnotların uzun olmasına neden olmuştur. (s. 5, 6, 146, 180) Dipnotlarda yer verilen bilgilerin uzun olması hasebiyle her ne kadar okuyucuyu sıkabilme ihtimali olsa da meselenin derinlikli anlaşılmasına imkân verdiği söylenebilir. Özellikle Cüveynî'nin etkileşimde bulunduğu kişiler ve içinde bulunduğu çevre veya ortamlarla ilgili aktarılan anekdotlar, okuyucunun zihninde eserin kalıcılığını arttırabilir. Bu tür bilgilerin eserde ustaca serpiştirilmesi çalışmanın güçlü yönlerindedir. Yazarın yer verdiği şu ifadeler, açıklayıcı olması açısından örnek olarak verilebilir. *“Cüveynî, Gazzâlî'ye bir gün 'Ey Fakih!' şeklinde hitap eder. Gazzâlî'nin yüz renginin değiştiğini hisseder. Söz konusu hitap Gazzâlî'ye biraz dokunmuş ve bu betimlemeyi kendisi için azımsamış gibidir. Bunun üzerine Cüveynî, Gazzâlî'ye "Şu odayı aç." der. Gazzâlî açar ve söz konusu yerin kitaplarla dolu olduğunu görür. Bunun üzerine Gazzâlî'ye şöyle der: "Bütün bu kitapları okumayınca kadar bana 'Ey Fakih!' şeklinde hitap edilmedi." Bu anekdotun hocaların gözde öğrencileriyle iletişimlerinde başarılı bir örnek olduğu da söylenebilir.*

Kitapta Cüveynî'nin temel düzeyde de olsa çok boyutlu olarak ele alındığı müşâhede edilmektedir. Dolayısıyla biyografi ve ilmî kişilik açısından yazarın çalışması yeterlidir. Cüveynî'yi çalışacaklar veya onun hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için eserin çok yönlü bir okuma sağlayacağı belirtilebilir. Çalışmada hem klasik kaynaklardan hem de çağdaş araştırmalardan yararlanan yazarın, batı dillerindeki çalışmalardan ise çok etkin yararlanmadığı görülmektedir. Nitekim eserin kaynakça kısmında İngilizce veya başka batı diliyle yazılmış eserlerin sayısı azdır. Bununla birlikte eserin metin ve kavram örgüsünün de açık ve sağlam olduğu söylenebilir.

Cüveynî'ye dair konuları ve tartışmaları sistemik şekilde inceleyen Sevgili, literatürdeki bilgileri bilimsellik kriterleri çerçevesinde sistemli bir şekilde okuyuculara sunmaktadır. Kitapta yer alan bilgilerin, bölümlerin sıralamasının ve diziliminin bütüncül bir şekilde olduğu görülmektedir. Eski Türkçe sözcüklerle modern dili başarılı şekilde harmanladığı müşâhede edilen yazarın kullandığı dil akademiktir. Dolayısıyla dini bilimlerde temel düzeyde bir müktesebatı olmayan kimselerce kitabın anlaşılması zordur. Akıcı ve etkin bir dile sahip olan eserden, İslâm hukukunda temel alan bilgisine sahip olanların faydalanabileceği söylenebilir.

Hülâsa-i kelâm Sevgili, çalışmasında ansiklopedik bir âlim olan Cüveynî'yi ve ona dair başlıca meseleleri panoramik olarak ele almıştır. Yazarın çalışması, Cüveynî'ye yönelik interdisipliner çalışmaların yapılmasına katkı sağlayabilir. Çalışma, kanaatimizce Cüveynî'nin ilmî kişiliğiyle ilgili alandaki boşluğu doldurmaktadır. Ayrıca Cüveynî mesâbesindeki âlimlerin çalışılması hususunda yeni araştırmacılara ve fıkıh severlere yol gösterici niteliktedir. İlim dünyasına sunduğu çalışması nedeniyle yazarı tebrik ederiz.